

A négykerekű szekér: önkormányzat, iskola

Beszélgetés dr. Hunyadi Attila Gábor kolozsvári gazdaságtörténésszel az erdélyi magyar szövetkezetekről

Messze földön híres szövetkezeti örökséget tudhat magáénak az erdélyi magyarság. A két világháború között a magyar közösség mintegy fele valamilyen szövetkezetnek volt a tagja. Dr. Hunyadi Attila Gábor gazdaságtörténésszel, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatójával a szövetkezeti hagyományokról és ezek újjáélesztési lehetőségeiről beszélgettünk.

– Tíz évvel ezelőtt jelent meg a Szövetkezetek Erdélyben és Európában című könyve, amely a rendszer-váltás óta az első átfogó kiadvány az erdélyi szövetkezeti mozgalomról. Mi adta az ötletet a szakmunka elkészítéséhez?

– Egy évtizeddel ezelőtt sikerült Csetri Elek, Egyed Ákos és Somai József szakértőkkel egy szerkesztőbizottságot kialakítani kiadnunk az interdiszciplináris kutatás eredményeként létrejött tanulmánykötetet. A kutatócsoportot én vezettem. Arra törekedtünk, hogy ne csak történelemmel foglalkozunk, hanem a közgazdászoknak, szociológusoknak és jogászoknak is valami kézzelfogható nyújtunk. Ezért nemcsak a gazdag erdélyi és európai szövetkezeti mozgalom történetét ismerheti meg az olvasó, hanem arra is választ kap, milyen szövetkezeti típusok léteznek, és e szövetkezeteket milyen jogi környezetben lehet bejegyezni, elindítani. Egy erdélyi szociológiai tanulmány ugyanakkor azt mutatja be, mennyire hajlandók a gazdák szövetkezni.

– Erdélyben a 20. század első évtizedeiben élte virágkorát a szövetkezeti mozgalom. Mennyire sikerült ezt az időszakot részleteiben feldolgozni?

– Ma már pontos képet kapunk arról, hogy az 1902-ben, Tusnádfürdőn megszervezett első Székely Kongresszustól számítva miként épült ki Erdély-szerte az a sűrű szövetkezeti háló, amelyet a kommunista hatalom a negyvenes évek végén egy tollvonással államosított. Számos szakosztálya mellett a Székely Kongresszus megalakította a szövetkezeti és hitel-szakosztályt, valamint a budapesti Földművelésügyi Minisztérium támogatásával elindította a vidékfejlesztési programként elhíresült Székely Akciót. Ez eredetileg a székely megyékre terjedt ki, de intézményesedése után Beszterce-Naszód, Torda-Aranyos, Brassó, Szeben, Küküllő és Alsó-Fehér megye szórányletelepülése is kiépült a hálózat. A Földművelésügyi Minisztérium erdélyi kirendeltséget hozott létre Marosvásárhelyen, amelynek minden megyei központban hivatala működött jól felkészült szakértőkkel. Szakembereik vettek részt Erdély-szerte a hitel-, a fogyasztási-, a tejszövetkezetek, valamint az állat-, a tűzkár- és a terménybiztosítási rendszer kidolgozásában.

– Mit lehet tudni a hatalmas szövetkezeti hálózatnak a tömegbázisáról? Mennyire volt népszerű a gazdák körében a szövetkezés?

– Nagyon népszerű volt, mert a

hálózatot megszervező szakemberek azzá tették. Az erdélyi hitelszövetkezeti rendszernek például mintegy 135 ezer üzletrészes tagja volt, zömében családfők. Kutatásaink alapján elmondható, hogy az erdélyi magyarságnak mintegy fele kapcsolódott valamelyik szövetkezethez. Ez a háló nemcsak a mezőgazdaságból élőket érintette, hanem kiterjedt az ipar, a kisipar, sőt az oktatás, a teljes iskolahálózat területére is.

– Megdöbbentő, hogy az erdélyi magyar átlagember milyen keveset tud a gazdag erdélyi magyar szövetkezeti hagyományokról. Ez mivel magyarázható?

– Az igazság az, hogy jómagam is elsőéves egyetemista koromban ismerkedtem meg a témával, amikor régésznek készültem, és az ásatások alkalmával a Bánságtól a Székelyföldre mindenhol ugyanaz a lerobbant falukép fogadott. Kis András levéltáros kezdett arról beszélni, hogy az erdélyi vidék nem mindig így nézett ki, és falvainkban a vidékfejlesztést éppen a szövetkezeti mozgalom segítette elő. A kommunista hatalom 1948-ban létrehozott egy intézőbizottságot, amely levezényelte a magyar szövetkezeti hálózat fúzióját a román szövetkezeti központokkal. Egy antidemokratikus döntéssel mintegy 1100 magyar szövetkezetet olvasztottak be a román Centrocop hitel- és fogyasztási szövetkezeti hálózatba. Keveset beszélünk ezekről, mert a rendszerváltás után egyet sem sikerült visszaszerezniük, hatalmas vagyonuk elűszott. Kis András 1945-ben jogászként a kolozsvári Gazdasági és Hitelszövetkezeti Központ jogtanácsosa-ként dolgozott, tehát neki közvetlen tapasztalata volt a korabeli szövetkezeti mozgalomról, és számos anyagot bocsátott a rendelkezésemre. Mindig azt mondta, a szövetkezetek államosítása az akkori törvények szerint is teljesen jogtalan lépés volt.

– Az 1990 után beinduló restitúciós folyamatok során miért nem sikerült semmit visszaszerezni a szövetkezeti vagyonból?

– Kis András jogász-levéltáros és Gúzs Ferenc közgazdász – a szövetkezeti mozgalom kiváló ismerője – a rendszerváltás után mindig azt mondták: a Zsidó Közösségi Alapítványhoz hasonlóan nemcsak a magyar ingatlanokat és egyházi vagyont kell visszakövetelnünk, hanem háromszáz erdélyi magyar bankot és takarékpénztárt, illetve a hatalmas szövetkezeti vagyont is. Ennek lehetőségét azonban a román törvényhozás eleve kizárta, amikor olyan törvényt fogadott el, amely csak az ingatlanokra vonatkozik.

Az ingóvagyonok – a részvénytársasági formában működő bankok, gyárak, illetve a szövetkezeti üzletrésztulajdonok – visszaszerzésére igazából senki nem figyelt, mert volt és van elég gond a magán- és az egyházi vagyonok körüli restitúcióval is. Azok a szövetkezeti tulajdonrészecskék sincsenek jobb helyzetben, amelyek az önkormányzatokra szálltak, mert az adásvétel során jórészt oda nem illő személyek tulajdonába kerültek.

– A sors fintora, hogy akik ma az Erdély-szerte ismertté vált székelykeresztúri Nagyküküllő-menti Mezőgazdasági Szövetkezetet elindították, szüleiktől, nagyszüleiktől a román állam tetemes szövetkezeti vagyont vett el 1948-ban...

– A mai székelykeresztúri tejszövetkezet elődje egy igazi sikertörténet volt. 1938-ban jött létre tejszövetkezeti vajgyárként a helyiek, illetve a szövetkezeti központ üzletrészeivel és kiváló szakértőkkel. Héjjasfalván keresztül Konstancára szállították vagonokban a jégtömbökkel hűtött vajjat, amit Transilvania márka név alatt exportáltak brit mandátum alatt levő területekre: Palesztinába, Egyiptomba, de Görögországba és Angliába is. A bukaresti vajpiac felé a két világháború között az erdélyi magyar tejszövetkezetek látták el. Az újjáalakult keresztúri szövetkezet természetesen mindent nulláról kezdett. A nagyszülei által felépített szövetkezeti vajgyárat jelzőlgölcsonnel és magyar állami támogatással vásárolták vissza. Minden nehézség ellenére újrazedték, és a szép múltra visszatekinthető székely szövetkezeti hagyomány ismét sikertörténetévé vált. Kezdeményezésüknek már Kézdiszéken is van folytatása.

– Nyolcvan évvel ezelőtt halt meg Balázs Ferenc, aki unitárius lelkészként Aranyosszéken alapozta meg a helyi szövetkezetet. Ő mennyire volt úttörő az erdélyi szövetkezeti mozgalomban?

– Balázs Ferenc azzal írta be nevét a szövetkezeti mozgalom tör-

ténetébe, hogy megalakította a világ első vidékfejlesztési szövetkezetét, amelynek székhelye és boltja Tordán volt, s igazgatótanácsában sok aranyosszéki birtokos gazda vett részt. Balázs Ferenc nem légüres térben szervezett, hiszen akkor már az erdélyi szövetkezeti mozgalomnak harmincéves hagyománya volt. A Székely Akció előtt, 1885-ben nemzetközi agrárkongresszust szerveztek Budapesten, ahol gróf Károlyi Sándor kezdeményezésére megszervezték az első hitelszövetkezetet. Ez a kezdeményezés annyira népszerűvé vált, hogy hamarosan behálózta az egész Kárpát-medencét, és óriási hátszelet adott a többi szövetkezeti típus elindításához.

– A hitelszövetkezet mennyire volt előnyösebb a banknál?

– Hálózati jellegénél fogva alacsonyabb kamatokkal tudott hiteleket adni, és egyúttal takarékbetéteket is elfogadott. A statisztika szerint volt olyan év, hogy több takarékbetétet helyeztek el a gazdák, mint amennyi hitelre volt szükségük. A szövetkezeti hálózat másik nagy előnyeként a Székely Akció idején bevezették a biztosító ágazatot. Az országos lefedettség ki tudta egyenlíteni a kockázatot, így a gazdák tűzkárra, jégkárra, állatbiztosításra, sőt lakásbiztosításra is szerződést köthettek a szövetkezetekkel. Egy korabeli statisztika szerint 1905-ben néhány száz gazda vett részt az erdélyi biztosítóhálózatban, de tíz évvel később számuk már meghúszszorozódott.

– Ismerve a gazdák természetét, aligha volt könnyű száz évvel ezelőtt is szövetkezetbe csábítani őket. Mi volt a titka a magyar szövetkezetek sikerének?

– Ha a titkot keressük, akkor mindig eljutunk egy-egy lelkes szervezőhöz, akiben megbíztak az emberek. A kolozsvári teológiai professzor, Kecskeméthy István nevét említem, aki a kolozsvári hóstáti gazdák számára szervezett hitelszövetkezetet. Ugyanez elmondható Ürmösi Józsefről is, aki szintén Kolozsváron végzett az unitárius teológián, majd néhány év Dunántúli szolgálat után Homoródszentpálon lett lelkész 1902-ben. Most kiadásra kerülő emlékirataiban olvasható, hogyan sikerült néhány év alatt hitelszövetkezetet, Hangya Fogyasztási Szövetkezetet, tej- és

biztosító szövetkezetet szervezni a faluban. Balázs Ferenc működésének idején ő már püspöki titkárként dolgozott, de ugyanakkor a nagyenyedi Hangya Fogyasztási Szövetkezet igazgatótanácsának a tagja is volt. A legalsó, falusi szinttől kezdte és a húszas években a Trianon miatt önállóvá vált szövetkezeti központ igazgatóságában vett részt. Sok más példát is sorolhatnék azokról az emberekről, akik közösségszervezőként a gazdák mellé álltak, és beindították a helyi szövetkezeteket.

– A román világban hogyan vészelte át Trianont a századelő első két évtizedében kiépült erdélyi szövetkezeti hálózat?

– 1918 és 1920 között sok szövetkezeti vezető telepedett Magyarországra. Akik maradtak, azok a trianoni békediktátum aláírásának napján, 1920. június 4-én újjáalakították a Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezetek Központját Nagyenyeden, Kolozsváron pedig újjáalakult a hitelszövetkezetek központja Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége névvel. Három évvel később ez új központokat a teljes szövetkezeti hálózattal sikerült elismertetni a román állammal, és ezzel gyakorlatilag autonómiát kaptak a teljes hálózat fenntartására és irányítására. Trianon így is megnyirbálta az erdélyi magyar szövetkezeteket, hiszen a 700 hitelszövetkezetből 350, míg a 600 fogyasztási szövetkezetből mintegy 300 maradt. A tovább élő egységeknek nagy segítség volt a Kós Károly tervei alapján Trianon előtt épített több száz szövetkezeti székely, az úgynevezett népházak. Ezekben helyet kapott könyvtár, ifjúsági terem, hangyaszövetkezeti bolt, raktár, a boltos szolgálati lakása, valamint hitelszövetkezeti pénztár és igazgatótanácsai terem. A korabeli támogatás szerint építésükhöz 30–30 százalékban járult hozzá a helyi gazdaközösség, a szövetkezeti központ és a budapesti Földművelésügyi Minisztérium.

– Szomorú tapasztalat, hogy Erdélyben a rendszerváltás óta alig alakultak szövetkezetek. Ma is a kommunista időben megtapasztalt kényszerszövetkezetesítés miatt idegenkednek az emberek ettől?

FOLYTATÁSA 9. OLDALON

ARCHÍV

Az erdélyi Hanagyaszövetkezet nagyenyedi központja